

بررسی میزان توجه به جایگاه خانواده مبتنی بر اخلاق‌مداری در

برنامه درسی

جواد آقامحمدی،* اکبر خرسندی یامچی**

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی جایگاه خانواده مبتنی بر اخلاق‌مداری و مؤلفه‌های آن در برنامه درسی مدارس ابتدایی از منظر معلمان است. روش پژوهش در محدوده روش‌های توصیفی و نوع تحقیق، کاربردی است. جامعه آماری پژوهش را همه معلمان مقطع ابتدایی شهرستان «دیوان‌دره» تشکیل داده‌اند. نمونه آماری پژوهش شامل ۲۱۰ نفر که با استفاده از روش تصادفی طبقه‌ای به طوری که همه اعضا شانس مساوی برای انتخاب شدن داشته باشند، صورت گرفته است. ابزار اندازه‌گیری تحقیق، به جز منابع کتابخانه‌ای، از

* - دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی دانشگاه علامه طباطبایی. آموزش و پرورش استان کردستان.
Javad_am_59@yahoo.com

** - دانشجوی دکتری مدیریت آموزش عالی دانشگاه علامه طباطبایی.

پرسشنامه محقق ساخته برای سنجش نظرات استفاده شده است. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها به دو صورت توصیفی (درصد، فراوانی، میانگین، انحراف معیار) و تحلیلی (t) استفاده گردیده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که میزان توجه به مفهوم خانواده مبتنی بر اخلاق‌مداری در برنامه درسی ابتدایی از دیدگاه معلمان آن دوره تحصیلی، در ابعاد تربیتی و آموزشی و همچنین در بعد مدیریتی نامطلوب ارزیابی شده است. همچنین نتایج پژوهش نشان‌دهنده این است که در ابعاد حقوقی و تکلیفی و عاطفی، توجه کافی و لازم شده و از دید نمونه آماری مطلوب ارزیابی شده است.

واژه‌های کلیدی

خانواده، اخلاق‌مداری، برنامه‌درسی، معلمان، آموزش و پرورش.

مقدمه و طرح مسئله

بدون تردید سازندگی درونی انسان و اصلاح و تهذیب نفس او، در سعادت فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی او نقش به‌سزایی دارد، به طوری که اگر انسان تمامی علوم را تحصیل کند و همه نیروهای طبیعت را به تسخیر خویش درآورد، اما از تسخیر درون و تسلط بر نفس خود ناتوان باشد، از رسیدن به سعادت و نیل به کمال باز خواهد ماند.

روی‌گردانی از ارزش‌های اصیل انسانی و حاکمیت بی‌بندوباری و افسارگسیختگی در کشورهای مترقی سبب شده است که روزبه‌روز بر تیرگی دل‌ها افزوده شود و آن نور معنوی که سبب روشنایی دل‌ها و آرامش قلب‌هاست به کلی از بین برود و اصول و موازینی که لازمه حیات سالم انسانی

است، زنگار فراموشی بگیرد. تا آنجاکه امروزه کمتر اندیشمند بصیر و متفکر آگاهی، حتی در دیار غربت انسانیت، یافت می‌شود که از این انحطاط حاکم بر جهان شکوه نکند. (سادات، ۱۳۸۲: ۲) باید متذکر شد که این نابسامانی و گرفتاری، امروزه فقط دامن غرب و شرق را نگرفته است، بلکه به‌نوعی در میان ممالک اسلامی هم رسوخ پیدا کرده است و این جای بسیار تأسف است که در سرزمین‌های اسلامی از آن همه تعالیم والای انسانی و اسلامی که از جانب مکتب آسمانی در اختیار ما گذاشته شده است، بهره‌ای نبریم.

بنابراین، از آغاز آفرینش آدمی، اخلاق همواره در میان آدمیان حضور داشته است و هیچ انسان و جامعه‌ای را نمی‌توان بی‌نیاز از اخلاق دانست؛ زیرا انسان تهی از اخلاق و فضائل اخلاقی، انسان‌نمایی بی‌روح است؛ چراکه با اخلاق و عمل به احکام اخلاقی است که انسان طریق تکامل حقیقی را می‌پیماید و به سرمنزل مقصود می‌رسد؛ تا آنجاکه رسول اکرم صلی الله علیه و آله هدف از بعثت خود را اتمام مکارم اخلاق بیان کرده است. (خواص و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۵)

از سوی دیگر، خانواده اولین گروه اجتماعی است که افراد به عضویت آن درمی‌آیند و حساس‌ترین مراحل توفیق یا شکست را در آن طی می‌کنند. (قنبرپورعالم و دیگران، ۱۳۹۱: ۳۴۱) خانواده در طول تاریخ بشری، نخستین مؤسسه برای اجتماعی‌کردن کودکان و نوجوانان بوده است. خانواده در شکل‌گیری دیدگاه‌ها، ارزش‌ها و باورداشت‌های افراد نقش اصلی را برعهده داشته و بر نوع روابطی که فرد با عوامل و نهادهای اجتماعی دیگر دارد، تأثیر می‌گذارد. (جزایری، ۱۳۸۴: ۳۰)

از نظر روان‌شناسان، خانواده اولین و مهم‌ترین محیطی است که فرد در آن از کیفیت روابط انسانی آگاهی پیدا می‌کند. بر اساس تحقیقات روان‌شناسان و

جامعه‌شناسان، تجارب سال‌های نخست کودکی که معمولاً در خانواده ایجاد می‌شود، سازنده و زیربنای شخصیت و رفتارهای بعدی فرد است. (احدی و بنی‌جمال، ۱۳۷۶: ۸۸)

کانتر^۱ (۲۰۰۰) بیان می‌کند؛ میزان تأثیر والدین بر نگرش‌های فرزندان و رفتار آن‌ها بسیار چشمگیر است. آن‌ها نقشی اساسی در شکل‌گیری اعتقادات را بازی می‌کنند و نگرش‌ها و اعتقادات خود را به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به کودکان انتقال می‌دهند و کودکان این تأثیر را از روی مشاهده اعمال و رفتار والدین می‌پذیرند. از نظر آدکینز^۲ (۲۰۰۳) کودک، نخستین تجارب حمایت اجتماعی خود را در کانون خانواده کسب می‌کند. نحوه برخورد، پذیرش، دوست داشتن و رفتار مساعد با کودکان، او را برای احیای نقش‌های اجتماعی و برطرف ساختن نیازهایش یاری می‌دهد. (نیک‌نژادی و دیگران، ۱۳۸۶: ۲۶)

اگر بپذیریم که رفتار اکتسابی است و یادگیری حداقل در آغاز، متأثر از تقویت و پاداش محیطی است، بی‌شک در تعیین رفتار بارز و آشکار افراد، واکنش‌های عاطفی، ادراک، نگرش‌ها و ارزش‌های او در خانه و خانواده از اهمیت خاصی برخوردار است. هرچند شخصیت در سنین و مراحل مختلف تغییرپذیر است؛ ولی نخستین اثرات، مبنای اولیه دیدگاه کلی و انتظارات او را معین می‌کند. به عبارت دیگر خانه جایی است که زندگی در آن آغاز می‌شود و برخلاف تمایل جوانان در ابتدای نوجوانی به رهایی از قیود و محدودیت‌های خانوادگی، نبودن روابط مطلوب و همبستگی‌های خانوادگی، اثرات مخربی به‌ویژه در سنین نوجوانی برجای می‌گذارد. (نوابی‌نژاد، ۱۳۷۷) از نظر تربیتی

1-Canter.
2-Adkins.

نیز تأثیر خانه و خانواده در فرد، بسیار نامحدود است و می‌توان گفت که پایه‌های تربیتی فرد در خانه نهاده شده است؛ چون محیط خانه فضای استقرار روانی در کودک بوده و با وسایلی نیازمندی‌های روانی او را تأمین و فرصتی برای ارضای تمایلات و غرایز او فراهم می‌سازد که همگی آن‌ها در طرز رشد او مؤثر است؛ چنان‌که خانه اساس صحت اخلاقی فرد را بنیان‌گذاری کرده و ارزش‌های اخلاقی را در او نهادینه می‌سازد. (حجتی، ۱۳۸۵: ۳۸)

در آرا و اندیشه پژوهشگران علوم اجتماعی سیاسی که در مجامع مختلف انتشار یافته، نهاد خانواده یکی از نهادهایی است که در کنار سایر نهادهای اجتماعی همچون مذهب، آموزش و پرورش و غیره، بیشترین کارکرد در فرایند اجتماعی کردن اعضای خانواده را دارا است. بنابراین ضمن اینکه خود، بخشی از هویت افراد و گروه‌های انسانی است، نقش برجسته‌ای در ارتقای ضریب هویت اجتماعی داشته و همواره نقش‌آفرینی می‌کند.

خانواده و جایگاه آن به قدری رفیع و پرمنزلت است که در منابع دینی خیمه‌ای باشکوه‌تر و بنایی رفیع‌تر از آن نزد خداوند متعال تصویر نگردیده است. آنچه به شکوه و رفعت این بنا که با سرشت عشق و محبت شکل گرفته، می‌افزاید و سبب می‌شود تا ارکان و اجزایش در پیوند با یکدیگر به آن زیبایی و جلا بخشند و به اهداف متعالیش دست یابد، اخلاق است. لذا خانواده‌ای که در آن اخلاق و فضائل اخلاقی ظهور و بروز یابد و مایه پیوند اعضای آن شود، همواره از تندباد حوادث و طوفان‌های ویرانگر در امان خواهد ماند و اهل خود را به سامان خواهد رساند. (بانکی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۱: ۱)

حال با توجه به آنچه بیان شد، احیای ارزش‌های اصیل اخلاقی و بازگشت به اصول فراموش‌شده اسلامی، شرط لازم برای حاکمیت‌بخشیدن اسلام در

جامعه ماست؛ زیرا برخلاف سیستم‌های حکومتی و نظام‌های اجتماعی دیگر که تنها از راه قانون به حاکمیت خود استقرار می‌بخشند، حکومت اسلامی بر دوش فرد فرد مسلمانان و بر دل‌های آکنده از نور ایمان و معرفت آنان تکیه می‌زند. در چنین جامعه‌ای علاوه بر افراد و خانواده، حکومت نیز با سازوکارهای مختلف می‌تواند در نهادینه‌سازی این ارزش‌ها و اصول ماندگار گام‌های اساسی بردارد که در این راستا توجه به برنامه‌های درسی و محتوای کتب در درونی‌کردن و نهادینه‌سازی این امر مهم نقش حیاتی خواهند داشت.

مبانی نظری

اخلاق^۱

اخلاق در لغت، جمع واژه خُلُق و به معنی خوی‌ها است؛ از این رو، دانش بررسی و ارزش‌گذاری بر خوی‌ها و رفتارهای آدمی، علم اخلاق نامیده می‌شود. انواع رفتارهای انسانی بر مبنای دو اصل توارث و تربیت در افراد جامعه شکل می‌گیرد. (فروود، ۱۳۸۶: ۱-۶) غزالی در تعریف اخلاق می‌نویسد:

حالتی است راسخ و مؤثر در روان انسان که در اثر آن، بدون اندیشه و تأمل،

افعال و رفتار از بشر صادر می‌شود. (حجتی، ۱۳۸۵: ۲۹۹)

به صفات نفسانی که در نفس انسان رسوخ کرده و پایدار شده باشد، اخلاق گویند. (خواص و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۶) از نگاه علامه جعفری، اخلاق، شکفتن شخصیت آدمی در مسیر حیات معقول است. استاد مطهری، اخلاق را

1-Ethic.

نوعی تربیت، به معنای کسب خلق، حالت و عادت می‌داند. (غلامی، ۱۳۸۸: ۶۵-۸۵) اخلاق از دید علامه طباطبائی، فنی است که در آن درباره ملکات نفسانی بحث می‌شود، ملکاتی که مربوط به قوای نباتی و حیوانی و انسانی اوست و با این غرض بحث می‌کند که فضائل آن‌ها را از رذایلش جدا سازد و معلوم کند که کدام یک از ملکات نفسانی انسان، خوب و دارای فضیلت و مایه کمال اوست و کدام یک بد و از صفات رذیله شمرده می‌شود و مایه نقص اوست تا آدمی بعد از شناسایی آن‌ها خود را به فضائل آراسته سازد و از رذائل دور نماید و در نتیجه، اعمال نیکی را که مقتضای درونی است، انجام دهد. این امر باعث می‌شود تا در اجتماع انسانی، ستایش عموم و ثنای جمیل جامعه را به خود جلب کرده، سعادت علمی و عملی خود را به کمال برساند؛ (اسماعیلی‌فر، ۱۳۹۰: ۱۱، ۱۲۹-۱۶۰) بنابراین، در نگاهی کلی می‌توان گفت که اخلاق در معنای سرشت، طبیعت، عادت و خلق و خو به کار رفته است. البته، در تحلیل اخلاق، رفتار نیکو و رفتار زشت بر آن مترتب است؛ آنجاکه از اخلاق خوب و نیکو سخن به میان می‌آید، به ملکات فضیله و آنجاکه از رفتار زشت و اعمال بد سخن به میان آمده، به ملکات رذیله تعبیر شده است.

اخلاق در اسلام

بررسی و مطالعه احادیث و روایات، این حقیقت را آشکار می‌سازد که اصولاً ایمان در پرتو اخلاق و سجایای روحی شکوفایی پیدا می‌کند و هر قدر اخلاق گسترده‌تر باشد، ایمان نیز کامل‌تر خواهد بود. عکس این جریان این خواهد بود که هر قدر آدمی از اصول اخلاقی برکنارتر باشد، از ایمان نیز به دور خواهد

بود و به‌طور فشرده اینکه راه وصول به ایمان، مشروط به اخلاق و صفات حسنه است. (رشیدی‌پور، ۱۳۷۰: ۵۳) هنگامی که پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ معاذبن جبل را برای ابلاغ رسالت اسلام به یمن اعزام فرمودند، به او توصیه کردند: کتاب خدا را به آنان بیاموز و به اخلاق خجسته تربیشان کن. امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام نیز فرمودند:

به طولانی‌بودن رکوع و سجده شخص ننگرید؛ چراکه این عملی است که بدان عادت کرده و از ترک آن متوحش می‌گردد، بلکه به راستگویی و امانت‌داری او بنگرید. (رهبر و رحیمیان، ۱۳۸۰: ۱۱)

قرآن کریم در بیان فلسفه نماز می‌فرماید:

«إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ» (عنکبوت، ۴۵)

در اینجا ارزش عبادی و قبولی نماز را به اخلاص، تقوا، طهارت نفس و اخلاق فاضله وابسته دانسته است. یا خداوند تبارک و تعالی در سوره مبارکه قصص می‌فرماید:

﴿وَاتَّبِعْ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ﴾ (قصص / ۷۷)

از این آیه به‌روشنی استنباط می‌شود که دایره مسائل اخلاقی در اسلام، بسیار گسترده است و تا جایی است که دنیا را زیر چتر و پوشش خود قرار می‌دهد. رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غایت و هدف بعثت خود را تکمیل مکارم اخلاقی برمی‌شمارد. بسیار پر واضح است که در دین مبین اسلام به مسئله اخلاق توجه جدی شده و ریشه اخلاق در ایمان و مبانی اعتقادی دیده شده است.

خانواده

مفهوم لغوی و شرعی خانواده بیانگر حمایت، نصرت، وجود روابط تفاهم و همکاری بر مبنای نژاد، خون، نسب، سبب و ارضاع است. (زحیلی، ۲۹: ۱۳۹۰) در نظر بسیاری از مردم، خانواده به منزله واحد اجتماعی است که شامل یک زوج متأهل و فرزندانشان است و در خانه‌ای در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند. در تعریف دیگری از راجرز، خانواده چنین توصیف شده است:

خانواده نظامی نیمه‌بسته است که نقش ارتباطات داخلی را ایفا می‌کند و دارای اعضایی است که وضعیت‌ها و مقام‌های مختلفی را در خانواده و اجتماع احراز می‌کنند. همچنین خانواده براساس محتوا، وضعیت، افکار و ارتباطات خویشاوندی تأییدشده از سوی جامعه‌ای که خانواده جزء جدانشدنی آن است، ایفای نقش می‌کند. مرداک نیز در تعریف خانواده می‌نویسد:

خانواده گروهی اجتماعی است که اعضای آن به وسیله دودمان، ازدواج یا فرزندخواندگی با یکدیگر پیوند برقرار می‌کنند و نیز کسانی که در زندگی از همکاری همدیگر در تأمین درآمد، اقتصاد زندگی و نگهداری از فرزندان برخوردار هستند. (محمودیان و دیگران، ۱۳۸۷: ۷۷)

اهمیت نهاد خانواده

خانواده مدرسه‌ای انسانی و ضرورتی اساسی برای پرورش نفس و ادامه زندگی آرام و نیز کمک به انتظام جامعه و تقویت آن به عواملی سازنده، برای ابقاء و ماندگاری نوع بشر است. در زیر چتر خانواده، در انسان روح فرمان‌برداری و احساس مسئولیت رشد می‌کند. همچنین اثبات ذات و شخصیت، آبادکردن

عرصه‌های زندگی، آموختن ارزش‌هایی مانند: ایثار، فداکاری، صبر، تحمل، سخاوت، بخشندگی و امانتداری در محیط خانواده به دست می‌آید.

نهال اخلاق و فضیلت و معنی زندگی حقیقی در جامعه‌ای کوچک رشد و نمو می‌کند؛ جامعه کوچکی که یار و پشتیبان جامعه انسانی بزرگتر و میدانی برای تربیت مستقیم و عملی جهت تحقق معنی همبستگی اجتماعی در ابعاد مادی و معنوی است، آنچنان‌که این محیط برای هر جامعه‌ای ضرورتی اساسی به‌شمار می‌آید. (زحیلی، ۱۳۹۰: ۳۰)

در اسلام، طبق آیات و روایات فراوان، به خانواده به‌عنوان نهادی چندبعدی نگریده شده است و ابعاد آن، تربیتی آموزشی، حقوقی، تکلیفی، عاطفی، مدیریتی و غیره خواهد بود. آنجاکه خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾
 (تحریم / ۶)؛ ﴿لَا تَضَارَّ وَالِدَةً وَبَوْلِدَهَا وَلَا مَوْلُودًا لَهُ بَوْلِدِهِ﴾ (بقره / ۲۳۳)؛
 ﴿وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا﴾ (طه / ۱۳۲)؛ ﴿وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ
 بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا﴾ (مریم / ۵۵)

تربیت تکلیفی است برای خانواده که درخور توجه ویژه است. رشد و تعالی فرزندان و نسل‌های نوحاسته جامعه، متوقف بر ادای به‌موقع و درست این تکلیف است و گرنه جامعه از این جهت آسیب‌های زیادی خواهد دید. (سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش، ۱۳۹۰: ۳۱۶) آنچه از توصیه‌های متعدد اخلاق مدار آیات قرآن کریم و فرمایشات ائمه علیهم‌السلام برمی‌آید، ملازمه اخلاق مداری با شئون مختلف زندگی بشر از دیدگاه اسلام، به‌گونه‌ای است که می‌توان معتقد بود دین اسلام برای حیات فردی و اجتماعی انسان، نظامی اخلاقی ارائه داده و پشتوانه آن نظامی حقوقی است. هرچند از تعالیم دین مبین

اسلام نمی‌توان به قطع و یقین، اتحاد یا استقلال قواعد اخلاقی و حقوقی را تعیین کرد؛ اما وجود ارتباط عمیق میان حقوق و اخلاق در اسلام، امری است که توسط بسیاری از صاحب‌نظران علم حقوق بدان تصریح شده است؛ بنابراین درک معنا و ضرورت برخی از حقوق و تکالیف شرعی، بدون عنایت به نظام اخلاقی دین اسلام امکان‌پذیر نیست. با این توضیح و تفسیر، نهاد خانواده در دین مبین اسلام، تنها سازمانی حقوقی نیست، بلکه نهادی است مرکب از قواعد حقوقی و اخلاقی که در آن غلبه با اخلاق است؛ چراکه قدرت اساسی حاکم بر خانواده که رکن طبیعی و اصلی اجتماع است، عواطف انسانی است.

هدف از تشکیل خانواده بر اساس آیه شریفه ۲۱ سوره مبارک روم: ایجاد آرامش، مودت و رحمت و زمینه‌ای برای رشد و بالندگی، تقویت و تکمیل هریک از زن و مرد به وسیله دیگری است و رکن بنیادین در تحقق این اهداف، ملازمه اخلاق‌مداری همراه با حقوق و تکالیف زوجین در خانواده است. (نعمتی پیرعلی و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۱۵)

از دیگر ویژگی‌ها و ابعاد خانواده اخلاق‌مدار، رشد و شکوفایی استعداد عاطفی در افراد است که با تضعیف خودخواهی و سوق دادن انسان به سوی دیگران، سبب رشد بسیاری از فضائل در او می‌شود. این فضائل، شامل همه کمالاتی است که بر اساس دیگرخواهی در انسان به وجود می‌آید، از قبیل محبت و دوستی، ایثار و فداکاری، عفو و گذشت، بذل و بخشش، تعاون و همکاری، دلسوزی و غمگساری و به‌طور کلی تقدم غیر بر خود. در همه این فضائل، انسان بر خلاف اقتضای خودخواهیش، قدم از دایره تنگ «خود» فراتر نهاده، گامی به سوی غیر برمی‌دارد و با مقدم داشتن او بر خود، و دردل‌گرفتن مهر و علاقه او، از فردیت خویش خارج می‌شود. (سادات، ۱۳۸۲: ۱۰۶)

همان گونه که از مباحث مطرح شده برمی آید، نهاد خانواده در هیچ دوره و زمانی تک بعدی عمل نکرده و عمل نخواهد کرد. اگر می بینیم که در جهان غرب ارزش های خانوادگی رو به افول گذاشته، به این دلیل است که بُعد مادی و لذت جویی در اولویت قرار گرفته است و گرنه در دین مبین اسلام، نهاد خانواده بسیار مقدس و گرامی است و دلیل این مدعا آیات و روایات بسیاری است که به برخی از آنها اشاره گردید.

پیشینه پژوهشی

تحقیقات بسیار کمی در زمینه خانواده، مبتنی بر اخلاق مداری صورت گرفته است که در اینجا به تعدادی از آنها اشاره می شود:

نصراصفهانی و دیگران (۱۳۸۵) در تحقیقی با عنوان «دیدگاه دانش آموزان دبیرستانی نسبت به سهم اولیاء مدارس و کتب درسی در پرداختن به مسائل خانواده» نتیجه می گیرد که نقش عوامل آموزشی در پرداختن به مسائل خانواده کمتر از سطح متوسط بوده است؛ بنابراین لازم است برنامه ها و کتاب های آموزشی ویژه ای برای آموزش مسائل زندگی خانوادگی برای دانش آموزان تدارک دیده شود.

پوراسماعیلی و مظفری (۱۳۹۰) در تحقیقی با عنوان «اخلاق گرایی، نه قانون گرایی: سهم اخلاق در پهنه خانواده» به بررسی سهم عوامل اخلاقی در خانواده پرداخته و لایحه های حمایت از خانواده را بحث و بررسی می کنند. به عبارتی با دید حقوقی به مسئله اخلاق در خانواده می نگرد و بیان می کند که خانواده از اخلاق تأثیر می پذیرد و اصولاً بنیان خانواده بر اخلاق استوار است.

نعمتی پیرعلی و دیگران (۱۳۹۰) در تحقیقی با عنوان «ملازمة تکالیف زوجین و اخلاق‌مداری در خانواده در منابع اسلامی» با رجوع به متون و منابع دست‌اول و معتبر، از منظر اسلام مهم‌ترین تکالیف زوجین در خانواده را مطرح کرده است و به واکاوی توصیه‌های اخلاق‌مدار در انجام‌دادن این تکالیف پرداخته و این چنین نتیجه می‌گیرند که از نظر اسلام، سرپرستی خانواده به مرد و مدیریت داخلی منزل به زن واگذار شده است. همچنین بیان می‌کنند که هریک از این تکالیف کلان، با محورهای اصل معروف و حسن معاشرت و مصادیق خوش‌رفتاری، اکرام همسر و صبر در خانواده ملازمه دارد.

آقامحمدی (۱۳۹۱) در تحقیقی با عنوان «بررسی شاخصه اخلاق اسلامی در برنامه درسی» شاخصه کلی اخلاق را در ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و عمومی در کتب علوم اجتماعی بررسی کرده و خواستار توجه جدی مسئولان تعلیم و تربیت به این مؤلفه‌ها در محتوای برنامه درسی در مدارس شده است.

آل‌اسحاق خوئینی (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «بررسی نهادهای حقوقی خانواده از منظر اخلاق اسلامی» به بررسی نقش ارزش‌های اخلاقی به‌عنوان یکی از عناصر شکل‌دهنده قواعد حقوق خانواده پرداخته است. او در تحقیق خود با استفاده از آیات و روایات، نهادهای حقوقی خانواده را از دیدگاه اخلاق اسلامی بررسی می‌کند.

همان‌گونه که اشاره شد، تحقیقات محدودی در زمینه خانواده مبتنی بر اخلاق‌مداری انجام شده است. از این رو، انجام چنین پژوهشی که بتواند تقریباً اکثر مؤلفه‌های اصلی مفهوم اخلاق‌مداری در خانواده را در تحقیقی پوشش دهد، امری لازم و ضروری است و ضمناً به مسئولان و دست‌اندرکاران نظام تعلیم و تربیت کشور این امکان را می‌دهد که در صورت وجود شرایط لازم، به

بازنگری و تجدیدنظر در محتوای برنامه‌های درسی اقدام کنند یا حداقل آن را در برنامه‌های آتی خود مدنظر قرار دهند.

سوالات تحقیق

- آیا در برنامه درسی مدارس ابتدایی به مفهوم خانواده اخلاق مدار در بعد تربیتی و آموزشی توجه شده است؟
- آیا در برنامه درسی مدارس ابتدایی به مفهوم خانواده اخلاق مدار در بعد عاطفی توجه شده است؟
- آیا در برنامه درسی مدارس ابتدایی به مفهوم خانواده اخلاق مدار در بعد حقوقی و تکلیفی توجه شده است؟
- آیا در برنامه درسی مدارس ابتدایی به مفهوم خانواده اخلاق مدار در بعد مدیریتی توجه شده است؟
- آیا در میزان توجه به مفهوم خانواده اخلاق مدار در برنامه درسی مدارس ابتدایی بر حسب متغیرهای تعدیل‌کننده (جنسیت، تأهل، سطح تحصیل و سابقه کار معلمان ابتدایی) تفاوت معناداری وجود دارد؟

روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق در پژوهش حاضر از نوع توصیفی-پیمایشی است؛ چراکه به منظور جمع‌آوری اطلاعات، از پرسشنامه جهت سنجش نظرات معلمان استفاده شده است (پیمایشی)؛ و برای به‌نمایش گذاشتن ویژگی‌های نمونه آماری طرح و نیز تحلیل سؤالات به‌منظور توصیف وضع موجود، از درصد، نمودار و جدول فراوانی، انحراف معیار و ... استفاده شده است (توصیفی). از سوی دیگر با

توجه به موضوع تحقیق، نوع پژوهش کاربردی است؛ چراکه تحقیقات کاربردی در جست‌وجوی دستیابی به هدفی عملی و تأکید آن‌ها بر تأمین سعادت و رفاه توده مردم و مطلوب بودن فعالیت است. جامعه آماری مدنظر در این پژوهش، شامل همهٔ معلمان زن و مرد دورهٔ ابتدایی شهرستان «دیوان‌دره» است و نمونه آماری آن شامل ۲۱۰ نفر است که با استفاده از فرمول کوکران و به شیوهٔ تصادفی، به‌طوری‌که همهٔ اعضا شانس حضور داشته باشند، انتخاب شده‌اند.

ابزار سنجش و گردآوری اطلاعات به‌جز منابع کتابخانه‌ای اعم از مقالات، فصلنامه‌ها و غیره، پرسشنامهٔ محقق ساخته است که تمامی ابعاد و مؤلفه‌های خانوادهٔ اخلاق مدار موجود در سؤالات تحقیق (تربیتی، آموزشی، عاطفی، حقوقی، تکلیفی و مدیریتی) را پوشش می‌دهد. ابعاد پرسشنامه بسیار روشن و گویا بوده و محتوای آن را اساتید فن تأیید کرده‌اند؛ اما برای اطمینان‌خاطر بیشتر، با استفاده از گروه کوچک ۲۲ نفری، قبل از اجرای اصلی پرسشنامه، اقدام به اجرای پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ گردید و نمرهٔ ۸۳ به دست آمد. تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصل از اجرای آزمون (پرسشنامه پژوهشی) به دو صورت توصیفی و تحلیلی (آمار استنباطی) به این شرح صورت گرفته است:

مقادیر کمی از پرسشنامه‌ها با استفاده از جدول فراوانی، درصد، میانگین و نمودار توصیف شده تا تصویر منظم و ساده‌ای ارائه شود. وضعیت موجود گویایی لازم را داشت؛ اما به‌منظور تحلیل بیشتر و علمی‌تر اطلاعات پژوهش در قالب اشکال توصیفی، از آمار تحلیلی (تی استودنت) نیز کمک گرفته شده است.

جدول ۱: شاخصه، ابعاد و مؤلفه‌های خانواده مبتنی بر اخلاق‌مداری

شاخص	ابعاد	زیرمؤلفه‌ها
خانواده اخلاق‌مدار	تربیتی و آموزشی	اهتمام به تحصیل و فراگیری علوم و فنون، آموزش مهارت‌های زندگی، انتقال و نهادینه‌سازی ارزش‌ها، پرورش اخلاقی اعضای خانواده
	عاطفی	نقش مادری به‌عنوان کانون مهرورزی، محبت و عطف و نقش پدری برای آرامش و اطمینان خاطرآوری برای اعضای خانواده، نقش همسری مرد و زن برای یکدیگر، تعلق خاطر و نقش حمایتی اعضای خانواده برای یکدیگر
	حقوقی و تکلیفی	اطاعت فرزندان از والدین، رعایت احترام و ادب متقابل در خانواده، مشورت‌گرفتن و جلب رضایت والدین در هر کاری، حمایت و دستگیری فرزندان در قبال والدین هنگام نیاز، اهتمام به تأمین نیازهای معیشتی خانواده توسط مرد، احساس مسئولیت والدین در قبال فرزندان در تشکیل خانواده و پس از آن
	مدیریتی	نقش مدیریتی و سرپرستی مرد در خانواده، نقش انسجام‌بخشی و وحدت‌آفرینی والدین در خانواده، نقش مشورتی اعضای خانواده برای یکدیگر

یافته‌های تحقیق

۱. آیا در برنامه درسی مدارس ابتدایی به مفهوم خانواده اخلاق‌مدار در بعد تربیتی و آموزشی توجه شده است؟
داده‌های موجود بیانگر آن است که تا حدودی در برنامه درسی مدارس ابتدایی به مفهوم خانواده مبتنی بر اخلاق‌مداری در بعد تربیتی و آموزشی توجه شده است که در حد ایده‌آل نیست. برای آزمون این سوال، از آمار استنباطی «تی» استفاده شد.

جدول ۲. T تک‌نمونه برای بررسی میزان توجه به بعد تربیتی آموزشی در برنامه درسی

Test Value = ۳			انحراف استاندارد	میانگین	فراوانی	متغیر
Sig.	df	T				
۰/۹۰۵	۲۰۹	۰/۱۲۰	۱/۱۴۹	۲/۹۸۰	۲۱۰	تربیتی آموزشی

با توجه به داده‌های جدول بالا، می‌توان استنباط کرد که میزان توجه به بعد تربیتی آموزشی در برنامه درسی پایین‌تر از حد متوسط است و از دیدگاه نمونه آماری، وضعیت نامطلوبی دارد.

۲. آیا در برنامه درسی مدارس ابتدایی به مفهوم خانواده اخلاق مدار در بعد عاطفی توجه شده است؟

داده‌های موجود بیانگر آن است که در برنامه درسی مدارس ابتدایی به مفهوم خانواده مبتنی بر اخلاق مداری در بعد عاطفی توجه کافی شده است. برای آزمون این سوال از آمار استنباطی تی استفاده گردید.

جدول ۳. T تک‌نمونه برای بررسی میزان توجه به بعد عاطفی در برنامه درسی

Test Value = ۳			انحراف استاندارد	میانگین	فراوانی	متغیر
Sig.	df	T				
۰/۰۰۰	۲۰۹	۹۶/۲۰۷	۰/۲۴۲	۴/۶۱۲	۲۱۰	عاطفی

نتیجه تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون تی تک‌نمونه‌ای در خصوص بعد عاطفی، نشان داد این بخش به دیدگاه معلمان، از وضعیت مطلوبی برخوردار است.

۳. آیا در برنامه درسی مدارس ابتدایی به مفهوم خانواده اخلاق مدار در بعد حقوقی و تکلیفی توجه شده است؟

داده‌های موجود بیانگر آن است که در برنامه‌درسی مدارس ابتدایی به مفهوم خانواده مبتنی بر اخلاق‌مداری در بعد حقوقی و تکلیفی توجه کافی شده است. برای آزمون این سوال، از آمار استنباطی تی استفاده گردید.

جدول ۴. T تک‌نمونه برای بررسی میزان توجه به بعد حقوقی تکلیفی در برنامه‌درسی

Test Value = ۳			انحراف استاندارد	میانگین	فراوانی	متغیر
Sig.	df	T				
۰/۰۰۰	۲۰۹	۷/۷۵۵	۱/۱۱۲	۳/۵۹۵	۲۱۰	حقوقی و تکلیفی

داده‌های جدول بالا نشان می‌دهد میزان توجه به مفهوم خانواده اخلاق‌مدار در برنامه‌درسی از دیدگاه معلمان، از حد متوسط بالاتر است و می‌توان از لحاظ مطلوب بودن، خوب ارزیابی کرد.

۴. آیا در برنامه‌درسی مدارس ابتدایی به مفهوم خانواده اخلاق‌مدار در بعد مدیریتی توجه شده است؟

داده‌های موجود بیانگر آن است که در برنامه‌درسی مدارس ابتدایی به مفهوم خانواده مبتنی بر اخلاق‌مداری در بعد مدیریتی تا حدودی توجه شده است. برای آزمون این سوال، از آمار استنباطی تی استفاده گردید.

جدول ۵. T تک‌نمونه برای بررسی میزان توجه به بعد مدیریتی در برنامه‌درسی

Test Value = ۳			انحراف استاندارد	میانگین	فراوانی	متغیر
Sig.	df	T				
۰/۶۰۹	۲۰۹	۰/۵۱۳	۱/۲۱۱	۲/۰۸۷	۲۱۰	مدیریتی

آزمون تی تک‌نمونه‌ای، نشان داد میزان توجه به مفهوم خانواده اخلاق‌مدار در برنامه‌درسی از دیدگاه معلمان، کمتر از حد متوسط بوده و وضعیت نامطلوبی دارد.

۵: آیا میزان توجه به مفهوم خانواده اخلاق مدار در برنامه درسی مدارس ابتدایی بر حسب متغیرهای تعدیل کننده (جنسیت، تأهل، سطح تحصیلی و سابقه کار معلمان ابتدایی) تفاوت معناداری وجود دارد؟

جدول ۶: نتایج آماری تاثیر ویژگی‌های فردی بر میزان توجه به مفهوم خانواده اخلاق مدار

متغیر	توجه به مفهوم خانواده اخلاق مدار در برنامه درسی	
	نوع آزمون	Sig
جنسیت	T مستقل	۰/۰۰۰
تأهل	T مستقل	۰/۰۰۰
سطح تحصیلی	AVOVA	۰/۰۰۰
سابقه خدمت	ANONA	۰/۰۰۰

میزان توجه به مفهوم خانواده اخلاق مدار در برنامه درسی بر حسب متغیرهای جمعیت‌شناختی در جدول ۵ نشان داده شده است. آزمون t از بین میانگین نمرات برای دو گروه مستقل نشان داد، میزان توجه به مفهوم خانواده اخلاق مدار در برنامه درسی از دیدگاه زنان و مردان، همچنین مجردها و متأهلین تفاوت معناداری وجود دارد. مقایسه میانگین‌ها نشان داد زنان نسبت به مردان و مجردها نسبت به متأهل‌ها میزان توجه به مفهوم اخلاق مدار در برنامه درسی را مطلوب‌تر ارزیابی می‌کنند. در خصوص متغیر مدرک تحصیلی، جهت آزمون تفاوت نمرات و میانگین مقیاس‌های مدنظر، بین سه گروه تحصیلی، از تحلیل واریانس یک‌راهه استفاده شد و یافته‌ها نشان داد که تفاوت معناداری وجود دارد. همچنین آزمون تعقیبی شفه نیز نشان داد این تفاوت بین گروه فوق دیپلم و لیسانس، لیسانس و فوق لیسانس است. در خصوص سابقه کار نیز از تحلیل واریانس یک‌راهه استفاده شد. نتایج نشان داد که تفاوت بین

گروه‌ها معنادار است. همچنین آزمون تعقیبی شفه در بعد فراوانی نشان داد که بین گروه (۵-۱) و گروه (۶-۱۰) تفاوت وجود ندارد؛ ولی در سایر گروه‌ها تفاوت معناداری وجود دارد.

نتیجه‌گیری

در مقاله حاضر جایگاه خانواده مبتنی بر اخلاق‌مداری در برنامه‌داری درسی مدارس ابتدایی بحث و بررسی شد و نشان داده شد که خانواده از ارکان عمده و نهادهای اصلی هر جامعه بوده و یکی از طبیعی‌ترین گروه‌هایی است که می‌تواند نیازهای عاطفی، تکاملی و نیز نیازهای معنوی انسان‌ها را برطرف کند. این واحد اجتماعی مبدأ بروز عواطف انسانی و کانون صمیمانه‌ترین روابط و تعاملات بین فردی است. اهمیت خانواده به اندازه‌ای است که سلامت و بالندگی هر جامعه وابسته به سلامت و رشد خانواده‌های آن است. نهاد خانواده در میان سایر نهادهای اجتماعی، در رفتار و هویت‌سازی به‌طور برجسته‌ای اثرگذار و دارای نقش بی‌بدیل است. همه این گفته‌ها حاکی از آن است که جایگاه نهاد خانواده در درون ساخت نظام اجتماعی، بسیار رفیع و دارای آثاری است که نمی‌توان منکر آن شد.

از سوی دیگر، پرورش فضائل اخلاقی یکی از مهم‌ترین اهداف رسالت انبیاء الهی بوده است تا انسان در مسیر کمال که علت غایی آفرینش است، قرار گیرد. رسول اکرم صلی الله علیه و آله با اشاره به فلسفه بعثت خویش در حدیث معروف: «انما بعثت لاتمم مکارم الاخلاق» نیز بدان تصریح فرموده‌اند.

نتایج پژوهش نشان داد که از نظر معلمان، میزان توجه به مفهوم خانواده مبتنی بر اخلاق‌مداری در ابعاد عاطفی و حقوقی تکلیفی مطلوب بوده و می‌تواند

که این مؤلفه‌های بسیار مهم که در متون معتبر دینی و اخلاقی به آن توجه ویژه‌ای شده، برجسته‌تر نمایان شود؛ چراکه گفته شده است؛ عاطفه در انسان استعدادی است که او را از زندان خود خارج می‌کند و به سمت برقراری پیوند قلبی با دیگران بر اساس مهر و محبت سوق می‌دهد و از این طریق، بخشی از نیازهای روحی انسان را که تأمین آن جز در سایهٔ محبت و عطف و ارتباط قلبی با دیگران ممکن نیست، برآورده می‌سازد. (سادات، ۱۳۸۲: ۱۰۷)

از دیگر نتایج پژوهش، میزان توجه به ابعاد تربیتی آموزشی و همچنین بعد مدیریتی است که از دید نمونه آماری مطلوب نبوده و توجه شایانی به آن نشده است؛ بنابراین می‌تواند که با برنامه‌ریزی‌های اصولی و صحیح به این مؤلفه‌ها که بسیار گرانبه‌تر و با ارزش هستند، توجه کافی شود، آن هم در مقطعی که به عقیدهٔ اکثر علمای تعلیم و تربیت مهمترین دوره و مقطع تحصیلی به شمار می‌آید و توجه به این ابعاد و برجسته‌کردن آن‌ها تأثیر مهمی در نگرش، رفتار و عملکرد دانش‌آموزان (کودکان امروز و آینده‌سازان فردا) خواهد داشت.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. آقامحمدی، جواد، ۱۳۹۱، «بررسی شاخصه اخلاق اسلامی و مولفه‌های آن در برنامه‌ی درسی مدارس متوسطه»، فصلنامه اخلاق، س دوم، ش ۸.
۳. آل اسحق خوئینی، زهرا، ۱۳۸۹، «بررسی نهادهای حقوقی خانواده از منظر اخلاق اسلامی»، پژوهشنامه زنان، س اول، ش ۱.
۴. احدی، حسن و بنی جمال، شکوه، ۱۳۷۶، روانشناسی رشد، تهران: بنیاد.
۵. اسماعیلی فر، سمیه، ۱۳۹۰، «بررسی رابطه‌ی اخلاق با دین از دیدگاه علامه طباطبائی»، فصلنامه‌ی پژوهش‌نامه اخلاق، س چهارم، ش ۱۱.
۶. بانکی فرد، امیرحسین و همکاران، ۱۳۹۱، اخلاق خانواده، قم: نشر معارف.
۷. پوراسماعیلی، علیرضا و مظفری، مصطفی، ۱۳۹۰، «اخلاق‌گرایی نه قانون‌گذاری: سهم اخلاق در بهینه‌ی خانواده»، فصلنامه خانواده‌پژوهی، س هفتم، ش ۲۷.
۸. جزایری، مهناز، ۱۳۸۴، شخصیت پیشرفته، تهران: جهاد دانشگاهی.
۹. حجتی، سید محمدباقر، ۱۳۸۵، اسلام و تعلیم و تربیت، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۰. خواص، امیر و همکاران، ۱۳۸۸، فلسفه اخلاق، قم: نشر معارف.
۱۱. رشیدپور، مجید، ۱۳۷۰، مبانی اخلاق اسلامی، تهران: انجمن اولیا و مربیان.
۱۲. رهبر، محمدتقی و رحیمیان، محمدحسن، ۱۳۸۰، اخلاق و تربیت اسلامی، تهران: سمت.
۱۳. زحیلی، وهبه، ۱۳۹۰، فقه خانواده در جهان معاصر، ترجمه‌ی عبدالعزیز سلیمی، تهران: نشر احسان.

۱۴. سادات، محمدعلی، ۱۳۸۲، *اخلاق اسلامی*، تهران: سمت.
۱۵. غلامی، علی‌رضا، ۱۳۸۸، «اخلاق سازمانی؛ مشکلات، موانع و راه‌کارها»، دو ماهنامه توسعه انسانی پلیس، س ششم، ش ۲۵.
۱۶. فرهود، داریوش، ۱۳۸۶، «مروری بر تاریخچه اخلاق»، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، س دوم، ش ۲۰۱.
۱۷. قنبرپورعالم، ضرغام، فرح‌بخش، کیومرث و اسماعیلی، معصومه، ۱۳۹۱، «بررسی و مقایسه روابط خانوادگی دانش‌آموزان موفق و ناموفق در تحصیل»، فصلنامه خانواده‌پژوهی، س هشتم، ش ۳۱.
۱۸. ۱۳۹۰، مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، تهران: وزارت آموزش و پرورش.
۱۹. محمودیان، حسین و همکاران، ۱۳۸۷، *دانش خانواده*، تهران: سمت.
۲۰. نصراصفهانی، احمدرضا و همکاران، ۱۳۸۵، «دیدگاه دانش‌آموزان دبیرستانی نسبت به سهم اولیاء مدارس و کتب درسی در پرداختن به مسایل خانواده»، فصلنامه خانواده‌پژوهی، س دوم، ش ۶.
۲۱. نعمتی پیرعلی و همکاران، ۱۳۹۰، «ملازمة تکالیف زوجین و اخلاق‌مداری در خانواده در منابع اسلامی»، فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، س چهاردهم، ش ۵۴.
۲۲. نوایی نژاد، شکوه، ۱۳۷۷، *رفتارهای بهنجار و ناهنجار کودکان و نوجوانان و راه‌های پیشگیری و درمان ناهنجاریها*، تهران: انجمن اولیا و مربیان.
۲۳. نیک نژادی، فرزانه و همکاران، ۱۳۸۶، «تأثیر آموزش روش‌های تربیتی بر اساس دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی بر تغییر نگرش مادران در تربیت فرزندان»، فصلنامه دانش و پژوهش در علوم تربیتی، ش ۱۴.